MIRAŠ MARTINOVIĆ

Mijenjaju se pjesnici, ali ne i poezija

Sa poznatim crnogorskim piscem razgovarali smo o snovima i stvarnosti, ljudskoj prolaznosti, poetici i moći poezije, a priznao nam je da mu je vječita tema otkrivanje nepoznate Crne Gore

Promocija knjige *Povratak u Aleksandriju*, na čijoj naslovnici je skulptura Dimitrija Popovića, održaće se u Tivtu 5. septembra u okviru Tivatskog kulturnog ljeta

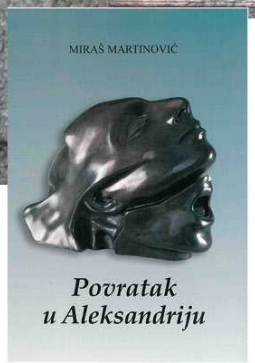

Razgovarala **Danijela Đokić**
Foto **Darko Jovanović**

Miraš Martinović osoben je ne samo po stvaralačkom senzibilitetu već i po antičkim temama, stvarnim i metafizičkim pejzažima koje otkriva kroz priče, poeziju, romane, eseje i putopise. Taj korpus je ovog proljeća zaokružen sa još tri knjige: dvije su se pojavile u istom danu, *Povratak u Aleksandriju* i *Glasovi iz kamenu*, a neposredno prije objavio je knjigu *Luk i Lira*. Ovaj vječiti tragalac za izgubljenim vremenom, zanosno i zaneseno kako to samo pjesnici mogu, pripovijeda o svojoj misiji otkrivanja nepoznate Crne Gore, kodirane negdje duboko u njegovom biću, o velikoj inspiraciji, ilirskoj kraljici Teuti, te o cvijetu koji je preživio imperiju...

Kako se rađaju riječi, kako nastaju knjige?

– Sve knjige su negdje napisane i čekaju svog pisca, da ih prepiše. Tako je sa knjigama koje nose velike istine. Svaka knjiga čeka svoje vrijeme. Ona vas traži kako bi se ostvarila. Jezik je naše postojanje. Bez jezika ne bi nas bilo. Sve se odvija u njemu. On je opipljiv, živ. Pred jezikom je i smrt nemoćna. Jezik ne mari za prolaznost. Nije važno gdje si, sa kakvim priborom raspolažeš, na pustom ostrvu ili u megapolisu, ako je došao trenutak za pjesmu, možeš je zapisati bilo gdje. U nedostatku papira, urezati u drvo, uklesati u kamen, ili, ako ni to nije moguće, a ako si na nekom pješčanom žalu, onda se može ispisati i na pijesku. Može je odnijeti talas, ali će je vratiti drugi. Ovdje želim reći da je, na neki način, sve vječno. Iako ne zapišem danas ja, sutra će doći neko ko će zapisati ono što treba zapisati. Poezija je kao plima, neminovno dolazeća, nema sile koja će je ustaviti. I osjeke i ćutanja, prirodne su, kao sve prirodno. Njegoš je punu deceniju ćutao, prije nego će napisati *Luču* i *Vijenac*.

Vaše knjige govore o civilizacijama, filozofiji, ljubavi, snovima. Kako se desilo da se posvetite antičkim temama na ovom dijelu Mediterana?

– Mediteran sam zavolio upravo zato što sam došao sa sjevera. Ovo je početna rečenica čuvenog djela *Mediteran i mediteranski svijet*, francuskog pisca i istoričara Fernana Brodela. Mogao bih je uzeti kao moto i početak mojih putovanja. Dok sam živio na kontinentu sanjao sam drevne gradove, zov mora, a onda sam došao u Boku gdje me čekalo ono što sam tražio. Antiku sam, izgleda, nosio kao ugrađeni kod. Prvo sam napisao dva romana, *Posljednji Eshilov dan* i *Vavilonski mudraci*, i jednog dana na hercegnovskom trgu Belavista sreo sam Pekića. Tada mlad pisac, a da mu se predstavim u što boljem svijetlu, pohvalio sam se knjigama koje pišem. *Šta će vam to* – pitao je. Zbunjen njegovim pitanjem odgovorio sam da me interesuju mjesta i gradovi gdje su se civilizacije susrele i preplele, tamo gdje se ukrštaju svjetski putevi, interesuju me ta čvorišta. Čudno me gledao, a u jednom trenutku rekao – *To što tamo tražite potražite na ovim obalama, sve ćete na njima naći. Ako to što tražite u Vavilonu i Atini nađete ovdje i pretvorite u literaturu, bićete zanimljivi*. Nisam povjerovao. Ali s vremenom, sazrijevanjem i spoznajom, počeo sam da otkrivam to što mi je Pekić sugerisao.

Susret s Riziniumom bio je odlučujući. Pročitao sam negdje, nakon što sam ranih osamdesetih došao u Herceg Novi – Rizinium. Odmah mi je to ime zazvučalo kao šifra. Zagonetka koja me zove da je odgonetam. Nedugo iza toga upoznao sam pjesnikinju Bosiljku Pušić i njenog muža, arheologa Iliju Pušića, pa sam ga pitao gdje je Rizinium. Rekao je da je to današnji Risan. Rasla je moja znatiželja, tražio sam da idemo. I otišli smo. Lokalitet Carine, prekoputa današnjeg hotela Teuta, Ilija se dao na posao. Na već ranijim mjestima na lokalitetu, kojeg je i sam istraživao, počeo je da kopa pričajući kako je uvijek našao neki novčić kad je tu kopao. Toga dana nismo našli novčić, ali sam našao temu, početnu stanicu moga dugog putovanja. Sa toga mjesta sve kreće, i moja kruci-jalna knjiga *Putevi Prevalise* u kojoj su ocrtane sve markantne tačke, koje ću kasnije uvezati u korpus antičkih knjiga. Ta knjiga je mapa mitske Crne Gore. A ti punktovi su obilježena mjesta koja zrače autentičnim duhom. Intuitivno sam iscrtao tu mapu, ne znajući značaj mjesta koja ću kasnije pohoditi. I tako sve kreće.

Jednom ste rekli da je smrt motiv da se živi i motiv da se piše. Kao pisac koji oživljava prošlost, da li snažnije od drugih osjećate prolaznost?

– Upravo tako, i dublje i snažnije, što je prirodno. Vraćam prošlo vrijeme, mjerim ga drugim časovnicima. Ako stojite pred ruševinama nekoga grada ili hrama, ne možete a da ne osjetite prolaznost. Odmah zamišljate kako je taj grad nekada bio lijep, kako su u njemu živjeli ljudi, neki srećni a neki nesrećni, kao mi. Pitate se gdje su sada oni? Stojiš pred nekim stepeništem, kojim su oni prolazili, a koje će upamtiti tvoje stope i tvoj trag, i onda ne možete a da ne budete zamišljeni, na trenutak i povremeno... I to što te ruševine gradiš ponovo riječima, neka vrsta je utjehe pred opštom prolaznošću. U mojim knjigama kucaju časovnici koji vraćaju prošlo vrijeme.

> "Poezija je kao plima, neminovno dolazeća, nema sile koja će je ustaviti. I osjeke i ćutanja, prirodne su, kao sve prirodno. Njegoš je punu deceniju ćutao, prije nego će napisati *Luču* i *Vijenac*"

Niste samo pisac. Vi ste istraživač, ponirete u duboke slojeve Crne Gore, u njene prapočetke, iznosite zaboravljene priče i legende, i snagom i bogatstvom imaginacije dajete im novi život. Neko Vas je nazvao lirskim arheologom.

– Otkrivanje nepoznatog lica Crne Gore, kojeg su mnoge civilizacije prepoznatljivim tragovima obilježile, ostavljajući svjedočanstva o sebi i pokoljenjima koja su se ostvarila na ovoj zemlji, teme su mojih knjiga. Ali ne samo to. Ja sam kroz te šare, te crte, ta slova, tražio sudbinske znake koje su oni što su ovdje živjeli ostavili zemaljskim putevima, kojim su hodili. Volim da vidim predjele, staništa i mjesta gdje je čovjek nekada živio, ali ja u tim predjelima tražim sudbine, ono što je čovjek ostavio nakon svog prisustva u ovome svijetu. Dušu koja negdje lebdi. Aura kojom zrače predmeti i predjeli. To je ta lirska arheologija, kako ju je divno formulisala Božena Jelušić. Ta lirska arheologija je i potka i osnova mojih knjiga.

U romanu *Teuta* bavite se osvajanjem i nestankom jednoga grada i sudbinom njegove vladarke. Oči ilirske kraljice prepoznajete u plavom cvijetu. Čini se da ste u potpunosti zaneseni ljepotom žene čiji lik stvarate?

– Nigdje u svijetu ne postoji tako mali prostor a sa toliko legendi koje na njemu i u njemu žive, kao što je to prostor Boke Kotorske, i legende vezane za ilirsku kraljicu. Čitava rukovet je isplетena, i one su, većinom, a na sreću, zapisivane, pa tako sačuvane (Tomislav Grgurević, Maksim Zloković i dr.). U svakoj od legendi koje se bave tom kraljicom, njenom sudbinom, prisutna je njena ljepota. Ona je i bila propusnica za legendu, jer legende ne primaju svakoga. Mora se za njih imati propusnica, a ona ju je imala. Njena ljepota je preživjela dvadeset i pet vjekova. Ništa joj nije oduzelo vrijeme, prolaznost, ni rimske legije, koje su pale pred njom. Kada su Rimljani napali njeno kraljevstvo, iz Skadra gdje je bila rezidencijalana prijestonica, ona uzmiče sa svojom vojskom u Rizinium, ratnu prijestonicu, gdje Iliri pružaju odlučujući otpor. Uništen je grad, ali ne legenda o njoj. Svuda je traže, a narod kao oružje koristi riječi i njenu moć i ljepotu. Nevidljiva je, a svuda prisutna. Traže je, ne mogu je naći, tvrde kako se njihova vladarica pretvorila u očaravajući cvijet iris. Legionari gaze cvijet kako bi uništili legendu u kojoj je snaga njenog naroda. Gaze po planinama i brdima, oko i u zaleđu Riziniuma, širom kraljevstva. A cvijet raste, uprkos cokulama. Njene oči gledaju iz njega, vojnike umorne od zaludne borbe... Nije se desilo u istoriji da su pred cvijetom pale nesutrašive legije, da je cvijet nadživio imperiju, koje odavno nema, a on i danas cvjeta. Slikao sam ga, razgovarao sa njim, bio je snažna inspiracija za knjigu, na čijim stranicama cvjeta.

Tako je nastao kultni roman *Teuta* koji je doživio nekoliko izdanja, a po kome je i rađena internacionalna pozorišna predstava u režiji Slobodana Milatovića, kojom je vraćeno sjećanje na kraljicu i vrijeme u kome se ostvarila, sloveći kao najljepša žena.

– Milatovićeva predstava, koja je nažalost izvedena samo jednom na arheološkom nalazišu u Risnu, višestruko je značajna. Prevashodno što je izvedena u prirodnom ambijentu, a zatim što je imala internacionalni karakter. Naime, u njoj su protagonisti bili glumci iz Crne Gore, Hrvatske, Albanije, Italije i Grčke, svaki je govorio na svom jeziku. Predstava je doživljena kao polifona

27

poveznica, kopča, za zemlje regiona. Jedno ime i jedna sudbina, tačnije legenda o ljepoti, povezala nas je, poslije toliko stoljeća. Znak da legende ne umiru, da nose svijest o nama, da smo mi u njima kodirani, i bez njih i svijesti o njima – polovični.

Da li ste mišljenja da nemamo svijest o značaju legendi, posebno Boke Kotorske koja je sazdana od legendi?

– Boka je uistinu rudnik legendi, ne samo o Teuti već i o drugim narodima koji su ovdje bili i koji su ostavili svjedočanstva o sebi – o Enhelejcima, narodu jeguljara, o Priustima, Argonautima, Hadmu i Harmoniji, čije se grobnice nalaze u blizini Riziniuma, Odiseju koji je plovio ovim morem – uvijajući legendu o sebi u nepropadljivi veo. Volim skidati velove, zagledati iza njih. Tamo je esencijalno, ono što ne propada. Trudio sam se da legende dekodiram, pa tako i čitam našu prošlost, izvodeći iz nje poruke, ne opijajući se mitomanijom. Sve mitomanije su i manije, ako se previše naglašavaju.

Posebno iscrpno ste se bavili Dukljom. Knjiga *Snovi u Doklei* priča je o snovima. Zašto Duklja i zašto snovi?

– Duklja je antički municipijalni grad čiji ostaci i danas žive na prostoru koji spaja Zetu i Moraču. Kroz sudbinu toga grada i onoga što je preživio kroz stoljeća moguće je čitati sudbinu svih gradova, a kroz sudbinu njenih stanovnika sudbine svih ljudi. Duklju su rušili vjekovi i varvari, ali su od nje napravili metaforu. A metafora je neuništiva. Ja sam je tako posmatrao. Gledao sam u njoj arhetipski grad, a kroz snove njenih stanovnika prikazao njihove sudbine, dajući im nove živote. Uzeo sam 117 natpisa na kamenu, nadgrobnih natpisa u kojima su bila imena ljudi koji su nekada živjeli u tom gradu. Ljudi koje potvrđuju kamenovi, slova i brojke uklesane na njima. Nakon što sam ih uveo u knjigu, ukazale su mi se njihove sudbine, sanjao sam njihove snove. Tako je nastala jedna snovno – neobična knjiga, na čijem kraju, oni koji su u njoj živjeli, sanjali i razgovarali, ponovo odlaze u kamen i slova, koje su uklesali kamenoresci, tamo i danas žive. Kavafi je govorio kako mu je potrebno 127 glasova iz istorije da bi rekonstruisao istoriju. Meni je bilo dovoljno 117 natpisa iz Doklee, da bi ponovo podigao Dokleu.

Imate specifičan pristup u radu. Šta god da ste pisali radili ste strasno i posvećeno, odlazili da snimite predjele i njihovu faktografiju, osjetite energiju i duh mjesta.

– Bez fakata ne mogu da pišem. Treba mi lice mjesta. Božena Jelušić, opet se pozivam na nju, zapisala je: "Miraš je prepješačio sve svoje knjige". Uistinu je tako. Kad dođem u predio koji me zanima, uspostavljam vezu sa njim. Ta orkestracija je neophodna. *Genius loci*, koji imaju posebna mjesta, o kome piše Darel. Nije dovoljno spoznati ga čitanjem dokumenata, iako je i to neophodno, bez boravka u njemu i pune koncentracije koje traži predio. Bez čitanja samog predjela. Tako uspostavljena veza, postaje dubinska i neraskidiva. Ona daje novu dinamiku. Pulsacije koje bude nove živote.

Knjiga *Povratak u Aleksandriju*, koja je ovog proljeća objavljena u Zagrebu, donosi biografije mrtvih pjesnika, mitskih i stvarnih ličnosti. Šta vas je inspirisalo za tu knjigu?

"Volim da vidim predjele, staništa i mjesta gdje je čovjek nekada živio, ali ja u tim predjelima tražim sudbine, ono što je čovjek ostavio nakon svog prisustva u ovome svijetu"

– Knjigu čini 51 priča, nastajale su u dugom vremenskom periodu, gotovo dvije decenije. Bave se mitskim i stvarnim ličnostima i događajima, koji su se desili kroz razna stoljeća, na različitim prostorima. Ima dosta onoga što je plod fikcije, a što se, vjerovatno, dogodilo. Neka vrsta imaginarnih biografija ličnosti, kao što su: neoplatoničarka Hipatija, Sveti Pavle, Dante, Omar Hajam, Ovidije, Orfej, Pitagora... i Margerit Jursenar moja omiljena spisateljica, Ezra Paund, Eliot, Maćado... I da ih ne otkrivam sve. Bavio sam se njihovim životima, stvarnim, i onim paralelnim, nevidljivim. Njihovim snovima i sudbinama. Sudbinskim znacima koji su ih odredili. Neke vrste životopisa koji se udvajaju, u duhu i na način Plutarhovih uporednih životopisa. S metafizičkim pulsacijama toliko neophodnim u ovom slučaju. Čitao sam astralne karte u trenucima izdvojenim iz vremena. Čitao iz zvijezda ono što im se događalo na zemlji.

Ovog proljeća ste objavili i knjigu *Luk i lira* u kojoj su sjećanja na druge, ali i na nama bliske prostore, ličnosti i događaje.

– To je četvrta knjiga koju pokriva jedinstveni naslov *Neotkrivena zemlja*, a čine je i objavljene su: *Nevidljivi ljetopis*, *Govor kraljeva*, *Govor zemlje* i *Sašaptavanje s memorijom*. Knjiga predstavlja sintezu mojih istraživanja, fragmenata rasutih po raznim prostorima koji sanjaju spajanje i cjelinu. Moje knjige su pjesme u prozi, prozodijske su i oslanjaju se na dokumenta. Sažimaju duh Crne Gore za kojim tragam, u želji da ga profilišem kao autentičan, crnogorski duh. I to je misija koju nosim. Sada, sa toliko djela iza sebe, mogu o njoj da govorim glasno. Tragao sam i tragam za Tajnom Crne Gore, i taman kada mi se učini da sam je našao, ona postaje novi izazov. Njegoš je imao onu vilu, koju je vidio na Lovćenu kao mladić, kada je napisao pjesmu *Zarobljen Crnogorac od vile*, koja mu se javljala u sudbonosnim trenucima, koja ga je i odredila. A to je Crna Gora.

Vaša inspiracija, bez premca. Šta je to što najviše fascinira?

– U odgovoru na prethodno pitanje donekle sam to objasnio. Dodaću da je Crna Gora zemlja magije u najljepšem, mišoovskom smislu. Taj veliki francuski pjesnik Anri Mišo napisao je knjigu *U zemlji magije*. Dakle, to je ta magija koja isijava iz dubine njenog bića, iz njenih rijeka, mora i planina, pešteri, iz ruševina starih gradova, kojima sam se bavio u knjizi *Antički gradovi/snovi i sudbine*. Baveći se i istorijski i antropološki, metafizički, pa tako i pjesnički, a osjećajući je duboko u sebi, ušao sam u one ponore, tokove, koji nisu vidljivi, ali se osjećaju. Mene zanima ponorna istorija kojom se bavio Brodel, i francuski istoričari iz škole *Anala*. Imala je Crna Gora mnoga iskušenja, padove i uspone, osnažena javljanja. Bilo je mnogih biti ili ne biti u njenom dugom trajanju, ali u odsudnom času uvijek bi preteglo *biti*, ono *popiranje* naprijed, koje je najbolje opisao Njegoš. Osjetivši Crnu Goru, njenu dubinu i sudbinu, njeno raspeće, sva posrnuća i vaskrsnuća. Čudo se desilo, istorijsko čudo. Tri i po hiljade godina, od homerovskih vremena, na malom parčetu crnogorske zemlje, uskrsnuo je antički duh, zaokružujući se u Njegošu, kao najljepši reprezent i plod. Naš sudbinski odlučujući kod. Otuda veličina njegovog djela, on se uzdigao do herojskih visina, što su rezultirale čuvenim kodeksom čojstva i junaštva, a što će zaokružiti Marko Miljanov u svojim *Primjerima*. Kao što se desilo *grčko čudo*, desilo se i *crnogorsko čudo*. A čuda se jednom dešavaju. Mi od njih živimo, ona ulivaju energiju. I da nije toga, Crne Gore odavno ne bi bilo, sa njim – Crna Gora je vječna.

U romanu koji pišem bavim se tim crnogorskim čudom, i Njegošem kao njegovim reprezentom. To je neka vrsta Njegoševe metafizičke biografije, one nepoznate, koja se naslućuje.... Čiji profil smrt i dalje vaja, a ne može da ga zaokruži.

> "Bez fakata ne mogu da pišem. Treba mi lice mjesta. Božena Jelušić, zapisala je: *Miraš je prepješačio sve svoje knjige*. Ustinu je tako. Kad dođem u predio koji me zanima, uspostavljam vezu sa njim. Ta orkestracija je neophodna"

Seferis je govorio da u sebi čuje Homera, kažete u knjizi *Povratak u Aleksandriju*. Koga Vi čujete?

– Sve prethodnike. Njegoša i Homera, Dantea, one kojima sam se bavio u knjizi *Povratak u Aleksandriju* a koji su me odredili, osjećam epsku poeziju, njene snažne pulsacije. *Ženidbu Maksima Crnojevića*, taj naš najveličanstveniji i umjetnički najzaokruženiji ep. Ukupno naše epsko dostignuće koje je rodilo Njegoša, u kome se sve okrunilo i zaokružilo. Bez kompletne tradicije nema velikog djela. Zašto je Seferis veliki? Osjetio je svu grčku duhovnost koja mu je prethodila. Bez tih glasova naš glas se ne bi čuo. Sa tim višeglasjem, tim besmrtnim horom, postaje trajan i neprolazan. Svaki veliki pjesnik treba svojim djelom da potvrdi ono što mu je prethodilo. Učinili su to Njegoš, Homer, Dante, Eliot, Šekspir. Svi su čuli prethodna vremena i pomiješali ih sa svojim, uključujući se tako u opšti tok. Mijenjaju se pjesnici, ali ne i poezija. Ona je vječna, mi smo prolaznici koji sa toga toka zahvatamo.

Crna Gora je iznjedrila mnoge pisce, koga biste Vi po značaju izdvojili?

– Pored Njegoša koji je naš stub i postolje, Lalića, prije svega, koji je klasik crnogorske literature, Zogović je u tom vrhu, pa Jevrema Brkovića, njih je provjerilo vrijeme. Tu je djelo Čeda Vukovića. Svakako i Čeda Vulevića, Sretena Asanovića i Sretena Perovića. A onda četvorka koja je u književnost Crne Gore uvela moderni senzibilitet: Brković mlađi, Nikolaidis, Spahić, Radulović. Po senzibilitetu mi je blisko pjesništvo Lompara i Kastela, u kome provijava duh Mediterana... I oni se izdavaju autentičnim senzibilitetom.

Iako ste danas jedan od najznačajnijih crnogorskih pisaca, nagrade Vas mimoilaze?

– Mene su mimoišle sve crnogorske nagrade, iako je moje djelo visoko vrednovano. Nagrade ne mogu spasiti pisca. Djelo tvorca krasi, rekao bi dr Bogićević. Iza svih nagrada stoji neki lobi, a iza mene stoji moje djelo.■